

‘En toen was er voor mij niemand meer...’

Over godsdienst en incest

De samenwerkende synoden van
de Nederlandse Hervormde Kerk
de Gereformeerde Kerken in Nederland
de Evangelisch-Lutherse Kerk
in het Koninkrijk der Nederlanden

En toen was er voor mij niemand meer... is een uitgave van de Protestantse Kerk in Nederland in de serie Handreikingen voor het Pastoraat

Protestants Landelijk Dienstencentrum
Postbus 8504, 3503 RM Utrecht
tel. (030) 880 1880

Meer informatie over de handreikingen: www.pkn.nl/pastoraat

Een aantal handreikingen is in papieren versie te koop via

bestellingen@pkn.nl, tel. (030) 880 13 37

Inhoudsopgave

Woord vooraf	4
Inleiding	7
1. Incest, wat is het?	8
1.1 Omschrijving	8
1.2 Slachtoffers en daders	9
1.3 Signalen, symptomen en gevolgen	12
1.4 Macht en machtsongelijkheid	14
1.5 Weerstanden. Waarom we over incest niet willen horen en het niet willen zien	16
2. Godsdienst en incest	19
2.1 Inleiding	19
2.2 Theologische thema's:	19
Godsbeeld en zelfbeeld	19
Zonde, schuld, vergeving en verzoening	22
Seksuele moraal	24
2.3 Kerkelijke praktijk	25
Pastoraat	25
Diaconaat	31
Catechese en jeugdwerk	33
Liturgie	34
Aan het werk in de gemeente	37
Gebruikte literatuur	39
Verder lezen	39
Brochures	40
Websites	41
Meldpunten	41
PS	42

Woord vooraf

De laatste decennia is duidelijk geworden dat seksueel misbruik in onze samenleving veelvuldig voorkomt en zich in vele vormen voordoet. Slachtoffers van seksueel misbruik doorbraken het zwijgen daarover. Er zijn studies verschenen waarin cijfers genoemd zijn die uitwijzen dat naar schatting meer dan 10% van alle mannen en 30% van alle vrouwen als kind slachtoffer zijn geworden van seksueel misbruik, binnen dan wel buiten het gezin. Er zijn geen aanwijzingen dat seksueel misbruik in kerkelijke kring niet of minder voorkomt dan elders: de kerk als onderdeel van de samenleving, deelt in de problematiek.

Achter deze statistische gegevens weten wij mensen die hun verhalen hebben over angst voor geweld, over schaamte en verdriet over wat hun is aangedaan. Onder hen zijn ook mensen voor wie de kerk of de kerkelijke gemeente geen veilige plaats bleek te zijn of die tevergeefs signalen over wat hen overkwam, uitzonden richting gemeente en kerk.

Seksueel misbruik leidt tot -niet zelden blijvende- psychische beschadiging en waar in kerkelijke kring sprake is van seksueel misbruik zijn ook het geloof en de geloofsbeleving in het geding, evenals de kerk zelf. Het komt maar al te vaak voor dat daders de bijbel misbruiken om hun gedrag te rechtvaardigen. Daarom moet de kerk alert blijven op dit misbruik en mag er niet gezwegen worden.

In de loop der jaren hebben de kerken een aantal maatregelen genomen en initiatieven ondersteund die erop gericht zijn meer adequaat te reageren op het lijden van de slachtoffers (opvang, pastorale zorg) en hun zoeken naar recht (aanscherping regelgeving, zorgvuldige behandeling van klachten). Er zijn ook (beperkte) voorzieningen tot stand gebracht voor de begeleiding van daders. Ook heeft de kerk de aard van de problematiek en de wijze en mate waarin zij zich in de kerkelijke praktijk manifesteert, nader verkend.

Dit heeft geleid tot twee rapporten. Het eerste rapport, 'Godsdienst en Incest' geheten, besteedt aandacht aan seksuele kindermishandeling in het gezin, familieverband of andere samenlevingsvormen en aan het verband dat soms wordt gelegd tussen christelijk geloof/christelijke traditie en incest. Het rapport biedt kerk en gemeente waardevolle bouwstenen voor verder kerkelijk beleid ter zake. Het tweede rapport, getiteld 'Schuilplaats in de Wildernis', geeft inzicht in de omvang van en de vele vormen waarin

seksueel misbruik zich voordoet, de rol van kerk en geloof daarin, m.n. ook de wijze waarop daders hun handelen daarmee legitimeren en de gevolgen daarvan voor het geloven van de slachtoffers.

Eind januari 1999 heeft de gezamenlijke vergadering van de synoden van de Samen op Weg-kerken zich diepgaand beraden op de problematiek. Dit beraad leidde tot de volgende uitspraak:

'Seksueel misbruik is zonde: kwaad in Gods ogen en onrecht tegenover de medemens;
De kerk dient onomwonden te kiezen voor de slachtoffers van seksueel misbruik'.

De synoden hebben er zo geen enkele twijfel over willen laten bestaan dat seksueel misbruik, waaronder begrepen de seksualisering van pastorale relaties, een buitengewoon kwalijke vorm van misbruik is die de lichamelijke en geestelijke integriteit van de medemens -geschapen naar Gods beeld-aantast.

Lichamelijkheid en seksualiteit zijn met de schepping gegeven en mogen als een gave van God gezien worden. Ons wordt in de Schriften opgedragen daarmee zo om te gaan dat zij de naaste niet beschadigen. In haar leven en werken, ook in haar omgang met seksueel misbruik, dient de kerk zich voorts te laten leiden door de bijbelse motieven van gerechtigheid en bevrijding uit onderdrukkende structuren.

De gezamenlijke synoden hebben eind januari voorts besloten dat verdere ontwikkeling van gecoördineerd beleid op dit gebied nodig is, waar mogelijk samen met oecumenische partners.

Bestrijding van seksueel misbruik vraagt de inzet van de kerk als geheel, landelijk, regionaal en plaatselijk. Wij vragen de plaatselijke gemeenten /kerken en haar leden dan ook, onderling en met anderen, op een open en positieve wijze te spreken over de betekenis van lichamelijkheid en seksualiteit als een gave van God en zich actief in te zetten voor de bestrijding van seksueel misbruik van kinderen en volwassenen.

Voor de wijze waarop dat ter plaatse kan worden aangepakt, geven de beide rapporten belangrijke aanwijzingen. De brochure die voor u ligt en de

veelzeggende titel heeft gekregen: 'En toen was er voor mij niemand meer ...' - Over Godsdienst en Incest, is een bewerking van de tekst van het rapport over godsdienst en incest. Het tweede rapport verschijnt dit jaar als boek met de titel 'Geschonden lichaam - Pastorale gids voor gemeenten die geconfronteerd worden met seksueel geweld'.

De brochure is voorbereid door een projectgroep, vanwege de synoden ingesteld, in antwoord op vragen van de Oecumenische Vrouwensynode en de Raad van Kerken. De synoden hebben een aantal leden van onze kerken, vertrouwd met de thematiek van incest en ervaren inzake opvang en begeleiding van slachtoffers ervan, bereid gevonden hun kennis op schrift te stellen en kerk en gemeenten te adviseren ten aanzien van de wijze waarop adequaat gehandeld kan worden ten aanzien van slachtoffers van incest en hun omgeving. De projectgroep bestond uit:

Dr. J.C. Borst
Mw. drs. K.W. Broos
Mw. ds. J.M. Deenik-Moolhuizen
Mw. drs. J.W. Elgersma
Mw. dr. A. van der Kooi
Mw. P. Robbers-Van Berkel en
Mw. J. Schneider-van Egten

Als moderamina hopen wij dat deze brochure ertoe kan bijdragen dat de problematiek van incest in gemeenten gemakkelijker wordt erkend en herkend, dat slachtoffers van incest niet tevergeefs een beroep op de kerkelijke gemeenschap doen en dat gemeenten in situaties waarin sprake is van incest daadwerkelijk hulp bieden en -zo nodig- maatregelen nemen. Dan wordt recht gedaan aan de slachtoffers en zijn en blijven wij als kerk betrouwbaar voor mensen.

Namens het moderamen van de generale synode van de Nederlandse Hervormde Kerk	Namens het moderamen van de Gereformeerde Kerken in Nederland	Namens de synodale commissie van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden
ds. B.J. van Vreeswijk preses	ds. J.W. Doff preses	drs. K. van der Horst president
dr. B. Plaisier	mw. H. Dolstra-Muggen	dr. H. van der Meer

scriba

scriba

secretaris

Leidschendam/Leusden/Woerden, november 1999.

Inleiding

Begin jaren tachtig waren er voor het eerst stemmen te horen van vrouwen die incest meegemaakt hadden. Een aantal vrouwen was kerkelijk opgevoed en voelde zich in de steek gelaten door kerken. Bovendien bleek dat incesttrauma's en bepaalde godsbeelden elkaar kunnen versterken. Het doorbreken van dit zwijgen had verschillende gevolgen. In het tijdschrift *Vrouw en Woord* van augustus 1983 deed Ineke Jonker een oproep. Zij zocht feministisch theologes die met haar wilden nadenken over wat godsdienst en incest met elkaar te maken zouden kunnen hebben. Sindsdien is er veel nagedacht en geschreven over godsdienst en incest. Tevens hebben vrouwelijke vrijwilligers incestslachtoffers begeleid en zich bekwaamd in het (vrouwen)pastoraat ten behoeve van deze groep vrouwen. Dat was belangrijk vanwege het taboe op incest, dat het moeilijk maakte om aandacht te vragen en te krijgen binnen de kerk. Veelal werden zij geconfronteerd met de opmerking: 'bij ons gebeurt dat niet'. De laatste jaren schijnt het taboe enigszins doorbroken te worden. Hiervoor geldt de stelling: als mensen zelf in de kerk niet over incest spreken, zullen ze er ook niet over horen. Door het aan de orde stellen van incest in bijvoorbeeld een kerkdienst (in de voorbede) kan een predikant/e blijk geven van gevoeligheid voor deze problematiek. Dit kan openheid bieden voor slachtoffers om te spreken over haar ervaringen met incest.

Niet gezegd kan worden dat incest meer in kerken voorkomt maar langzamerhand wordt duidelijk dat incest in kerkelijke kring zeker niet minder voorkomt dan elders in onze samenleving. Het besef binnen de kerken is groeiende dat we een aantal leerstellingen en het taalgebruik binnen onze kerken opnieuw moeten doordenken. Het is daarom van belang de relatie die kan bestaan tussen christelijk geloof en/of christelijke traditie enerzijds en de problematiek van seksuele mishandeling in het gezin, familieverband of andere samenlevingsvormen anderzijds onder ogen te zien.

1. Incest, wat is het?

1.1 Omschrijving

Wij kiezen hier voor het woord incest, omdat dit woord min of meer is ingeburgerd in onze samenleving. Hiervoor gebruiken we de definitie van dr. N. Draijer, klinisch psycholoog en wetenschappelijk medewerker. Zij heeft in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid het eerste uitgebreide onderzoek in Nederland gedaan naar de omvang, aard en gevolgen van incest. Onder incest verstaat ze seksuele contacten van familieleden of huisgenoten met een meisje, die plaatsvinden tegen haar wil of zonder dat zij -als gevolg van lichamelijk of relationeel overwicht, emotionele druk, of van dwang of geweld- het gevoel heeft (gehad) de seksuele contacten te kunnen weigeren. (Draijer 1990,127/8)

Onder seksueel contact verstaan we alle daadwerkelijke seksuele aanrakingen. Omdat het tegen de wil van het meisje ingaat, spreken we ook van seksueel geweld of seksueel misbruik. Wij zijn van mening dat macht en ongelijke machtsverhoudingen hierin een belangrijke rol spelen. Hierop komen wij nog terug. Bij seksueel misbruik is sprake van het schenden van de lichamelijke en geestelijke integriteit van het meisje. Haar grenzen en rechten worden met voeten getreden.

In bepaalde kringen en media komen we ook vaak de term 'ontucht' tegen. Deze term doet onzes inziens niet recht aan het geweld van incest. Het is een term die verwarring op kan roepen omdat deze in het verleden ook gebruikt is voor bijvoorbeeld 'seksualiteit buiten het huwelijk'. Wij zijn van mening dat incest van een geheel andere orde is.

We spreken in deze brochure alleen over seksueel misbruik van meisjes, omdat op dit moment nog weinig onderzoeksgegevens beschikbaar zijn over jongens (zie ook 1.2). Veelal wordt er in algemene termen gesproken over seksueel geweld tegen jongens en wordt er weinig gespecificeerd naar de verschillende vormen van geweld. Wel willen we hier noemen dat het ook voor jongens moeilijk is om over incest te praten. Er zijn in hun verhalen parallellen te vinden met ervaringen van meisjes. Ook voor hen geldt het taboe op spreken over hun ervaring. Omdat vrouwen zijn gaan praten over seksueel geweld en de gevolgen die het voor haar heeft gehad, is er voor jongens en mannen ook een zekere ruimte ontstaan om met hun verhalen naar voren te komen. Er is echter gebleken dat door stereotypen over mannen en vrouwen alsmede over slachtoffers en daders, mannen vaak

aan de kant van de daders en machtigen worden geplaatst. Dit bemoeilijkt het spreken over seksueel geweld voor jongens en mannen als slachtoffers in ernstige mate. Wij verwijzen voor meer gegevens ten aanzien van mannelijke slachtoffers naar het werk van R.R. Ganzevoort en J. v.d. Broek.

'Toen ik een jaar of twaalf was, ben ik het slachtoffer geworden van seksueel misbruik. Toen ik een jaar of achtentwintig was, ben ik daar achter gekomen. Niet dat ik voor die tijd niet wist wat er gebeurd was. De herinneringen waren en zijn levend genoeg gebleven. Het heette alleen anders, en daardoor kon ik niet zien wat het in mijn leven betekende.' (Ganzevoort 1996)

1.2. Slachtoffers en daders

In deze paragraaf willen we ingaan op gegevens en stereotypen ten aanzien van de personen die betrokken zijn bij incest. Stereotypen en mythen hebben een versluierend effect naar de realiteit. Ze dragen bij tot het ontkennen en negeren van de incest. We zullen enkele noemen en ontzenuwen.

Volgens onderzoek van Draijer heeft 1,5% jongens te maken gehad met seksueel misbruik binnen het gezin. Dit percentage ligt aanzienlijk lager dan bij meisjes, al moet opgemerkt worden dat pas na dit onderzoek jongens meer naar buiten zijn gekomen met hun verhalen. Het is waarschijnlijk dat dit percentage in werkelijkheid hoger ligt. F. Bruinsma geeft in zijn boek aan dat 2 tot 5% van de mannelijke bevolking slachtoffer wordt van seksueel misbruik.

Uit het onderzoek van Draijer is ook gebleken dat 1 op de 6 of 7 vrouwen melding doet van seksueel misbruik door verwanten. Dat zijn getallen om van te schrikken. Ook blijkt uit het onderzoek dat dit in alle lagen en groepen van de bevolking voorkomt. Het is niet zo dat incest alleen in zogenoemde 'asociale gezinnen' voorkomt, of dat de dader 'een perverse, gestoorde man' is. Bij seksueel geweld in het algemeen wordt veelal gedacht dat de dader de 'vreemde, enge man in de bosjes' is. Uit cijfers blijkt echter dat 80% van de daders van seksueel geweld bekenden en 20% onbekenden zijn van het slachtoffer.

Bij incest wordt vaak gedacht aan de vader als dader, maar ook bijvoorbeeld opa's, stiefvaders, ooms, broers, neven en inwonende huisgenoten maken zich schuldig aan incest. In het onderzoek van Draijer worden broers en ooms het vaakst als daders genoemd, maar zij vindt het waarschijnlijk dat in werkelijkheid het aantal vaders als daders hoger ligt. Dit lage aantal en deze onderrapportage zijn te verklaren door de grote loyaliteit die dochters voelen ten opzichte van de vaders.

Een heel klein percentage van de daders is vrouw; het grootste deel van alle daders is man. In het onderzoek van Draijer worden percentages van resp. 2% en 98% genoemd. Recent onderzoek spreekt van 5% vrouwelijke daders of noemt percentages die nog hoger zijn. Deze hogere uitkomsten zijn mede te verklaren uit het gegeven dat een aantal slachtoffers vader aanwijst als de dader terwijl in werkelijkheid moeder zich schuldig maakt aan seksueel misbruik. Kennelijk is het taboe dat op vrouwen als plegers rust, nog groter dan het taboe dat voor mannen als plegers geldt. Dat ook vrouwen daders zijn past niet in het gangbare vrouwebeeld, zoals het gegeven dat ook mannen slachtoffers zijn niet zomaar te verbinden is met het dominante beeld van mannen.

Vaststaat in elk geval dat het percentage mannelijke daders aanzienlijk hoger is dan het percentage vrouwelijke daders, ook waar jongens slachtoffer zijn. Een uitspraak als 'maar vrouwen maken zich ook schuldig aan incest' heeft niet zelden de functie van bagatellisering en van afleiding van het machtsprobleem tussen mannen en vrouwen en tussen volwassenen en kinderen. Tevens moeten we constateren dat stereotypen ten aanzien van daders ertoe bijdragen dat incest moeilijk aan de orde wordt gesteld. Het is moeilijk voor een predikant of een kerkelijke gemeente te accepteren dat een vooraanstaand gemeentelid wordt beschuldigd van incest. Vaak wordt dan de dader in bescherming genomen.

'Ik was 9 jaar toen mijn vader mij seksueel misbruikte. (...) Vanaf dat moment heb ik de macht van mijn vader gevoeld. Ik was degene die zich schuldig voelde, ik had meegedaan. Een vader doet geen slechte dingen, dus was ik slecht. Mijn gedrag veranderde. Ik werd brutaal, bleef zitten op school en niemand begreep dat er iets loos was. Mijn vader was erg christelijk en vroom. Hij vertelde ons altijd wat zondig was en hoe we moesten leven, anders kwamen we in de hel. Alles was op God en het leven hierna gericht. (...) Mijn vader stond bekend als een echt christen en voor zover ik mij kan herinneren, is mijn vader altijd ouderling geweest. Toen hij overleed, schreef de scriba van de kerk aan ons: 'Broeder X is een kind van God, die weet van eigen falen en feilen, van driften en zonden, maar die deze ook beled aan zijn hemelse vader en vergeving vroeg, ook aan de mensen.' Nu dat laatste heeft hij nooit gedaan. Niet aan mij en niet aan mijn zuster.'*

Uit het feit dat incest overal voorkomt, valt af te leiden dat ook bij ons en binnen onze kerken meisjes slachtoffer worden van incest en dat zich in ons

* Uitspraken voorzien van een * komen met toestemming van de betrokkenen uit pastorale gesprekken.

midden veel daders bevinden. De godsdienst en het geloof zijn niet een vrijwaring van dit geweld. Helaas moeten wij constateren dat het geloof en christelijke geboden of bijbelteksten invloed hebben op het voorkomen en legitimeren van de incest. Zie hiervoor ook hoofdstuk 2.

Er wordt veel gesproken over de rol van de moeder als de vader de dader is. Daarover bestaan veel vooronderstellingen die van een zekere causaliteit uitgaan. Bijvoorbeeld: zij zou vaak afwezig zijn door ziekte of werk buitenshuis; zij zou eigenlijk tevreden zijn met de situatie doordat zij seksueel weinig last van haar partner heeft; zij zou direct of indirect meewerken aan de incest; zij kiest voor haar partner in plaats van voor haar dochter. Impliciet worden zo moeders als schuldige aangewezen voor de incest. Vaak zijn dit stereotype beelden van moeders. De rol van de moeder ligt overal anders en is vaak zeer gecompliceerd. Binnen deze brochure besteden wij daar verder geen aandacht aan, en verwijzen voor verdere informatie naar het boek van I. Jonker (1991) in de literatuurlijst.

We willen hier nog een opmerking plaatsen over de complexiteit van het gezinssysteem bij incest. Alle leden binnen het gezin zijn erbij betrokken, maar dit is niet altijd helder te onderscheiden. Vaak blijkt de incest achteraf ook op broers en/of zussen van invloed te zijn geweest. Zij hebben in die situatie, in dat gezin, verschillende posities of rollen gehad. Ze zijn bijvoorbeeld mede-slachtoffer geweest of ze hebben partij gekozen voor de dader. Daarnaast speelt loyaliteit een sterke rol. Daardoor zullen kinderen hun ouders niet snel afvallen of aanklagen. 'Je wilt geen vuile was buiten hangen'.

'De enige aan wie ik het had kunnen vertellen was mijn moeder en ik begreep dat dat niet kon, ze was te ziek. Ze had zelf al zorgen genoeg, dat kon er niet meer bij.' (Draijer 1990,205)

'Mijn stiefvader deed de deur op slot. Hij zei: 'Je kan het beter maar niet aan de anderen vertellen.' Ik had zelf ook niet het idee dat ik dat kon doen. Mijn moeder had na lange tijd weer een man, een vader voor mij. Ze wilde dat ik hem een kans gaf. Ik heb het nooit aan haar verteld. Het was toch al zo'n moeilijke ruzieachtige tijd.' (Draijer 1990, 206)

Kinderen zullen eerder zichzelf opofferen voor het behoud van het gezin, dan aan anderen vertellen wat er in werkelijkheid aan de hand is.

'Ik heb nog een broertje en twee zusjes. Ik wilde dat hij van hen af zou blijven. Elke keer als hij het met mij deed, dan kon hij tenminste niets met hen doen. Toen mijn jongste zusje buikkachten kreeg, was ik helemaal overstuur, maar 'gelukkig' was

het haar blinde darm... Ik ben tot mijn 23ste jaar thuis blijven wonen omdat ik bang was dat hij dan toch een van hen zou pakken.*

Het komt ook voor dat kinderen allerlei ouderlijke taken en verantwoordelijkheden op zich nemen. In de hulpverlening wordt dit parentificatie genoemd. Een dochter kan de rol van haar moeder als verzorgende echtgenote overnemen en dit kan zelfs zo ver gaan dat zij de seksuele behoeften van haar vader moet bevredigen.

'Mijn moeder was veel ziek. Overspannen. En dan was ze weg. Die overspannenheid kwam, denk ik, doordat de relatie tussen m'n ouders niet goed was en ze het gezin niet aankon. Toen ik twaalf was hield ik het hele gezin draaiende. Ik kwam voor mijn moeder in de plaats. Aandacht en liefde, die mijn vader te kort kwam, die vroeg hij van mij. Hij zei altijd in de perioden dat mijn moeder er niet was, dat ik bij hem moest slapen. We waren volledig afhankelijk van mijn vader. Hij was de enige die zich om ons bekommerde. Daarom deed ik bepaalde dingen voor hem, onderging ik alles. Er was geen manier om er onderuit te komen, je deed het gewoon. Ik kon het ook niet tegen m'n moeder zeggen wat hij deed. Het was toch iets dat tussen je ouders in staat.' (Draijer 1990, 185/6)

De term slachtoffer is door sommige vrouwen onder kritiek gesteld. Zij willen aangeven dat zij vroeger slachtoffers waren, maar niet in die rol zijn blijven steken. Zij zijn, ondanks alles wat haar vroeger is aangedaan, volwassen vrouwen geworden. Zij proberen haar leven zin te geven. Sommigen noemen zich daarom geen incestslachtoffer, maar incestoverlevende. Maar ook deze term stuit op verzet. Hier gebruiken wij, ondanks het groot respect dat wij voelen voor bovenstaande vrouwen, de meer gangbare term 'slachtoffer', omdat er nog niet een goed alternatief voor gevonden is.

1.3 Signalen, symptomen en gevolgen

Signalen en symptomen zijn vaak moeilijk te onderkennen. Dit geldt o.a. bij incest met zeer jonge kinderen, zoals baby's. Zij hebben geen taal en beelden om wat met hen gebeurt, te duiden. En toch: een kind dat slachtoffer is van seksueel misbruik zal signalen uitzenden naar de buitenwereld. Vrouwen geven op latere leeftijd vaak aan dat ze als kind iets hebben laten blijken van de pijn en eenzaamheid als gevolg van de incest. Wij noemen hier enkele signalen, maar wijzen er ook op dat bepaalde klachten, die als gevolg van incest veel voorkomen, niet automatisch wijzen op incest. Er is niet sprake van een directe omkeerbaarheid. Meisjes die incest hebben meegemaakt, zijn vaak erg angstig en kunnen lijden aan fobieën. Maar het wil niet per definitie zeggen dat, als een meisje erg angstig is, dat daar dan ook incest aan ten grondslag ligt. Natuurlijk is er wel iets aan de hand en dat

moet zorgvuldig worden nagegaan, maar het hoeft niet per se incest te betreffen. Maar aan de andere kant kan het alert zijn op dergelijke signalen van incest bijdragen aan het opsporen en stoppen van de incest. Het is daarom van belang kennis te nemen van gevolgen, signalen en symptomen.

Gevolgen van incest voor het meisje op korte termijn kunnen zijn: hoofd- en buikpijn, eetproblemen, slapeloosheid, nachtmerries en angsten. Ook kan plotseling veranderend gedrag, bijvoorbeeld ineens heel stil zijn of juist bijzonder druk, actief of agressief, wijzen op incest. Op school kunnen soms ook ineens de cijfers, zonder aanwijsbare reden, enorm achteruit gaan. Of een meisje kan zich seksualiserend gaan gedragen. De grens tussen tederheid, liefde, aandacht en seksualiteit is helemaal vervaagd. Voor het meisje kan dergelijk gedrag de enige manier zijn geworden om aandacht te krijgen. Door oog te hebben voor dergelijke gevolgen en deze te signaleren, kunnen mensen binnen de kerk hulp bieden aan meisjes die gekwetst worden door en verstrikt zijn geraakt in het geweld van incest.

'Ik werd nerveus en trok me terug. Mijn jongste zusje wist er waarschijnlijk wel van, maar het is nooit bekend geworden.' (Draijer 1990, 208)

'Op catechisatie werd ik heel druk. Wat daar verteld werd klopte niet met wat er thuis gebeurde. Ik had allemaal vragen over God en geloof. Ik snapte er niets meer van. Maar de predikant deed niet zoveel met al deze vragen.*

De gevolgen op langere termijn voor vrouwen kunnen zijn: wantrouwen, depressiviteit, suïcideneigingen en –pogingen, onvruchtbaarheid, lichamelijke (gynaecologische) klachten, slaapproblemen, seksuele problemen, eetproblemen, zelfverwonding, alcohol- en druggebruik, angsten, een negatief zelf- en lichaamsbeeld, en moeite met agressie.

'Het heeft erg veel invloed gehad. Ook op de relatie met mijn man. Je hebt wel andere voorstellingen over je eerste seksuele contact dan dit. En het nadeel is dat mijn huidige man de rotzooi kan opknappen. Ik was alle gevoel kwijt. Ik heb een heel negatief beeld van mijzelf. Schuldgevoel vooral: je denkt dat je een hoer bent, dat het je schuld is. Mijn lichaam, poeh, dat uitgelubberde ding, daar is niks moois meer aan. Maar of ik hem daarvan de schuld moet geven.....?' (Draijer 1990, 243)

'Door steeds te weigeren, voel je je schuldig en doe je het soms voor de ander. Om de ander een plezier te doen, maar ik beleef er zelf geen plezier aan. Ik moet me steeds inprenten dat het niet de hand van mijn vader of de penis van mijn vader is, maar van mijn man van wie ik houd. Ik vind dit erg verdrietig en zou heel graag de seksuele relatie met mijn man verbeteren.' (Draijer 1990,243)

Het is belangrijk voor kerkmensen om oog en oor te hebben voor deze gevolgen, omdat deze een grote rol spelen in het onderlinge contact. Deze kunnen ook van invloed zijn op het pastorale contact, wanneer dit niet onderkend en gehoord wordt. Concreet kan dat het geval zijn in pastoraat bij huwelijksproblemen. De gevolgen op religieus gebied kunnen voor slachtoffers ook zeer ingrijpend zijn. Bijvoorbeeld: niet meer kunnen bidden, niet meer naar de kerk kunnen of willen, niet meer deel kunnen nemen aan het avondmaal, niet mee durven doen aan bibliodrama, de zegen niet willen ontvangen vanwege lichamelijke aanraking, niet willen knielen.

‘Toen ik 10 jaar was is er iets geknapt van binnen. Daarvoor bood de Jezusfiguur mij de enige veiligheid, en had ik wel vertrouwen in God. Daarna werd God voor mij ongelooftwaardig en werd Jezus voor mij een soort sprookjesfiguur. Voor mij stortte toen alles in. Incest heeft, dat wordt voor mij steeds duidelijker, het meest mijn geloof kapot gemaakt. Met het Onze Vader kan ik niet meer uit de weg. Ik kan dat echt niet meer bidden. Als ik probeer er zonder emoties naar te luisteren, zitten er wel mooie gedachten in. Vroeger geloofde ik in God de vader en Jezus zijn zoon. Door mijn vader heb ik God weggegooid, terwijl ik diep gelovig ben. Ik kan nog wel leven met Jezus. Maar God de vader heeft zo'n gruwelijke almacht. Dat was thuis en in de kerk. Daardoor ging mijn geloof in God de vader helemaal kapot. Ik heb daar nog steeds moeite mee. Ik kan niet tot een God bidden, ofschoon ik heel diep gelovig ben. Goddelijke kracht, die ervaar ik, die voel ik.’ (Imbens/Jonker 1985, 47)

1.4 Macht en machtsongelijkheid

Tussen mannen en vrouwen en tussen ouderen en kinderen moet rekening gehouden worden met macht en machtsongelijkheid. Dit kan ontwaarden in machtsmisbruik van de een door de ander. Veelal worden vrouwen en kinderen de dupe van het geweld dat hieruit voortvloeit. Vanuit een lange traditie in de beeldvorming van mannen en vrouwen, komt naar voren dat vrouwen anders zouden zijn dan mannen. Van nature en vanuit de scheppingsorde zouden vrouwen andere taken en opdrachten hebben. Het nadeel en schadelijke van deze roeping en rol van de vrouw is, dat deze dwingend aan vrouwen is opgelegd en ten opzichte van de roeping en rol van de man ondergewaardeerd is. Tevens wordt de vrouw als minderwaardig, aanvullend of ondergeschikt aan de man gezien. Vrouwen worden zo op subtiele en minder subtiele wijze tot object en bezit van mannen gemaakt. Hieruit vloeit het gebrek aan respect voor de kennis, mening en wil van vrouwen voort. In het bijzonder geldt dit voor de lichamen van vrouwen. Dat vrouwen zelf kunnen en mogen aangeven wanneer en op welke wijze b.v. seksueel contact plaats vindt, wordt genegeerd en ontkend. In dit socialisatieproces wordt een dergelijke benadering van vrouwen ook gewoon gevonden; we

spreken hier dan ook wel van 'de macht van de vanzelfsprekendheid'. De ingesleten patronen zijn hardnekkig en moeilijk ter discussie te stellen. Daarnaast kunnen meisjes door het verschil in fysieke, financiële en emotionele macht gedwongen worden tot seksuele handelingen, tegen haar wil. Hiermee willen we tevens aangeven dat incest niet alleen een individueel probleem is, maar ook een maatschappelijk probleem. De oorzaken en legitimering van incest zijn niet alleen te vinden in afwijkend gedrag van een enkeling, maar ook in de sociaal-maatschappelijke positie van en beeldvorming over vrouwen en kinderen.

Kinderen zijn tevens afhankelijk van mensen in hun directe leefomgeving. Dit geldt voor zowel materiële als immateriële zaken, als eten, drinken, dak boven je hoofd, veiligheid, liefde, aandacht en zorg. Het is voor hen bijzonder moeilijk om zich te onttrekken aan handelingen en gedrag van anderen binnenshuis. Immers, waar kunnen zij naar toe? Als volwassene kan men nog oplossingen bedenken, maar een kind ziet logischerwijs dergelijke mogelijkheden niet. Bovendien wordt het kind op verschillende manieren onder druk gezet om er maar niet over te praten: 'Het is ons geheimpje, dat moet je niemand vertellen, want anders wordt mama boos'.

'Hij dreigde me te zullen vermoorden en dat wilde ik mijn moeder toch niet aandoen. Ik was vreselijk bang om m'n moeder verdriet te doen. En ik had vooral angst om vermoord te worden. Angst dat mijn moeder het voor mijn vader zou opnemen.' (Draijer 1990, 205)

Het meisje kan ook onder druk gezet worden, omdat ze bang is voor de gevolgen van openheid voor andere kinderen in het gezin. Ook kan de dader dreigen met het onthouden van liefde en aandacht, dreigen met het slaan of mishandelen van een ander kind in het gezin, of van het kind zelf tot de dood, of dreigen met het mishandelen of doden van een huisdier. Aangezien iets dergelijks niet ondenkbaar is voor het kind, zal het zich aanpassen of 'meewerken' aan het seksueel misbruik.

'Een twaalfjarig meisje logeert met haar twee jaar oudere zus altijd bij haar grootouders van vaderskant als de ouders op zakenreis zijn. In tegenstelling tot het zelfverzekerde oudere meisje trekt ze zich meestal terug op haar kamertje, waar ze met twee konijntjes speelt die ze van huis heeft meegenomen. Haar grootvader komt haar daar vaak voorlezen, waarbij hij dan wil dat ze op zijn schoot komt zitten. Het kind toont zich afwerend, maar durft niet echt te weigeren. Als opa haar onder het voorlezen begint te betasten, probeert ze van zijn schoot te komen, wat niet lukt. De volgende dag wil ze direct haar kamer uitlopen als hij weer komt, maar de man

kijkt haar zo dreigend aan dat ze toch maar blijft. Weer een dag later probeert ze het opnieuw, waarop opa een van de konijntjes oppakt en het beestje doodgooit tegen de garagedeur. Vanaf dat moment laat het kind zijn handtastelijkheden over zich heen gaan. De incest wordt pas jaren later bekend, doordat ze dreigt van huis weg te lopen als haar ouders weer voor hun werk naar het buitenland moeten.' (Bruinsma 1994, 229)

Bovendien houden veel kinderen van hun vader, ondanks het misbruik dat hij van zijn kind maakt. De loyaliteit en de liefde van een afhankelijk kind voor zijn ouders, is erg groot. Het beeld dat een kind van haar vader krijgt, is soms erg verwarrend: enerzijds is de vader een man die spreekt over Gods geboden voor het leven van hem en zijn gezin, anderzijds overtreedt hij die geboden schaamteloos. Enerzijds is hij een vader die cadeautjes koopt en het kind meeneemt naar de speeltuin, anderzijds misbruikt hij het kind.

'Mijn broers vonden dat mijn vader mij voortrok. Dat leek ook zo: ik kreeg duurdere verjaardagscadeaus en mocht langer opblijven. Ook haalde mijn vader mij vaker aan, gaf me een aai over mijn bol. Dat vond ik erg prettig. Ik was enig meisje thuis tussen drie broers, en nu wist ik dat mijn vader ook van mij hield. Mijn vader was vrachtwagenchauffeur en nam mij mee in zijn wagen als ik vakantie had. Mijn broers waren heel erg jaloers. Maar tijdens die ritten begon mijn vader aan mij te zitten en zo. Ik wilde toen veel liever thuis zijn; die cadeautjes vond ik wel mooi, maar wilde ik liever toch niet meer... Iedereen noemde mij toen een ondankbaar krengetje.' *

1.5 Weerstanden. Waarom we over incest niet willen horen en het niet willen zien

Het mag duidelijk zijn dat er ten aanzien van incest verschillende weerstanden bestaan om de problematiek aan de orde te stellen of te onderkennen. Vrouwen die informatie over incest geven aan kerkelijke gemeenten, krijgen vaak te horen van mensen binnen de kerk dat zij er in hun gemeente niet mee te maken krijgen en dat men zich afvraagt of het wel in hun gemeente voorkomt. Vaak wordt er dan ook naar cijfers gevraagd: hoe vaak komt incest in de kerk voor? Deze vraag is moeilijk te beantwoorden. Want als mensen zelf in de kerk niet over incest spreken, zullen zij er ook niet over horen. Als mensen aangeven oog en oor te hebben voor de gevolgen en pijn van incest, zullen vrouwen en mannen die deze last met zich mee dragen misschien de moed vinden aan deze mensen hun geheim toe te vertrouwen.

Incest en seksueel misbruik zijn nog een taboe in de kerk en in onze samenleving. Hoewel er al wel over wordt gesproken en bepaalde incestzaken veel publiciteit hebben gehad -en het is goed dat dit inmiddels mogelijk is ge-

maakt, doordat vrouwen de moed hebben gevonden hierover te praten, blijkt het toch nog moeilijk erover te praten. Door zelf als kerkelijke gemeenschap deze problematiek, pijn en het geweld op integere wijze aan de orde te stellen, kunnen andere vrouwen in de gelegenheid worden gesteld hierover te gaan praten. Door werkelijk te luisteren en te horen wat er gebeurt en gebeurd is in levens van vrouwen ten aanzien van seksueel misbruik, kunnen vrouwen tot spreken komen.

Het is moeilijk om incest ter sprake te brengen vanwege de norm dat we ons niet moeten bemoeien met interne gezinszaken van anderen, zeker niet als het gaat om maatschappelijk gezien 'normale' gezinnen. Dezelfde moeite met het aan de orde stellen van privé-zaken binnen een gezin, geldt ook voor het bespreken van seksualiteit en intimiteit. Wij willen hiermee niet zeggen dat incest een vorm van seksualiteit is, maar het spreken over incest raakt seksualiteit en intimiteit wel degelijk. Enerzijds heeft de moeite te maken met de taal en de woorden waarin de betrokkenen zich moeten uitdrukken. Soms is het moeilijk eigen woorden te vinden voor een dergelijke ervaring. Anderzijds is er heel weinig ervaring in de kerk met het spreken over seksualiteit en intimiteit.

Het op afstand houden van seksueel misbruik of incest kan ook dienen tot het handhaven van onze persoonlijke en sociale rust. Het kan een poging zijn om onszelf te ontzien, om niet onze eigen pijn te voelen of om niet geconfronteerd te worden met onze eigen indirecte bijdrage aan het geweld. Bijvoorbeeld als iemand uit de kerkenraad schuldig wordt bevonden aan incest, is dit bedreigend om onder ogen te zien. Maar als we zwijgen, geven we stilzwijgend toestemming aan daders en aan het misbruik. Vrouwen worden niet serieus genomen in het onrecht, de pijn en het verdriet haar aangedaan. In een aantal gevallen krijgt de vrouw de schuld van het geweld haar aangedaan: zij heeft er zelf om gevraagd, zij heeft niet genoeg weerstand geboden en heeft de dader verleid tot deze daad.

Hiermee komen we uit bij een aantal mythen en vooroordelen die bestaan rondom seksueel misbruik en incest. We denken aan bagatelliseren van het voorkomen en de gevolgen van seksueel geweld. Er wordt vaak een situatie geschetst waarbij seksueel misbruik alleen maar ergens anders voorkomt en niet bij 'ons'. Of seksueel geweld wordt afgeschilderd als acceptabel, bijna gewoon. Ook wordt de veronderstelde behoefte van mannen aan seks gebruikt als legitimatie of vergoelijking van incest: 'een man is nu eenmaal

zo'.

'Ik heb nou eenmaal een sterke behoefte aan seks, waar ik geen weerstand aan kan bieden'. Sommige kerkelijke incestplegers hebben hun eigen fraaie kronkelredeneringen van het type 'ik heb niks verkeers gedaan, want anders had God wel ingegrepen!' (Bruinsma 1994,195)

Ook komt het voor dat het slachtoffer de schuld krijgt van het geweld haar aangedaan: 'blaming the victim'. Of er wordt ontkend dat seksuele intimidatie en misbruik iets te maken hebben met de bestaande machtsverhoudingen. En in veel gevallen is er sprake van een volhardende verwarring van seksueel geweld met seksuele activiteit.

mythen en vooroordelen

ontkenning

- dat kan gewoon niet waar zijn; het is zo'n goede man

bagatellisering

- maar er is verder toch niks gebeurd?
- hij heeft je in ieder geval niet verkracht, alleen maar 'gestreeld'

het beschuldigen van het slachtoffer

- zij heeft het zelf uitgelokt
- zij heeft het prettig gevonden
- zij heeft actief meegewerkt aan het 'seksuele contact'
- zij heeft geen verzet gepleegd
- zij heeft erover gezwegen, toen en nu nog
- een goede vrouw wordt niet verkracht
- wie dat niet wil, kan ook niet verkracht worden

acceptatie van geweld tegen vrouwen

- 'er zit nu eenmaal een beest in elke man'
- 'zo zijn mannen'

positie van de dader

- ja, maar hij (de dader) is de voorzitter van de kerkenraad; dat kan niet waar zijn

2. Godsdienst en incest

2.1 Inleiding

Geloof en godsdienst kunnen in het leven van incestslachtoffers verschillende rollen spelen. Die rollen zijn sterk afhankelijk van de manier waarop in de opvoeding met geloof is omgegaan, de rol die geloof of uitingen daarvan hebben gespeeld tijdens het misbruik en de ervaringen van slachtoffers daarna. Voor sommige vrouwen is hun geloof een kracht (geweest) om haar lijden te verdragen en/of er door- of overheen te komen. Ondanks alles wisten en weten zij zich kind van God, naar Zijn beeld geschapen. Voor anderen gaat dat zeker niet op. Bij hen is er grote schade aangericht doordat geloof/godsdienst betrokken is geraakt bij het misbruik. Er kan een vermenging optreden van incest- en godsdiensttrauma. Ook later, bij de pogingen om het gebeurde te verwerken, blijft dan vaak grote verwarring bestaan over de rol van godsdienstige elementen. Omdat wij denken dat de kerk juist op dit punt een zeer belangrijke taak heeft te vervullen, gaan we hier uitvoerig op in. In de volgende paragraaf gaan we in op theologische thema's als godsbeeld en zelfbeeld, zonde, schuld, vergeving en seksuele moraal. Vervolgens gaan we in op de kerkelijke praktijk van pastoraat, diaconaat, catechese en jeugdwerk en liturgie.

2.2 Theologische thema's

Godsbeeld en zelfbeeld

In de praktijk blijkt nogal eens dat de belijdenis van God als de Almachtige, voor incestslachtoffers het trauma kan versterken. 'God de Almachtige greep niet in toen mijn vader mij verkrachtte. Waarom hoorde God mij niet, maar liet hij mijn vader zijn gang gaan?'

'God was een vader die alles wist, alles zag en alles kon. Hij zag dus ook hoe slecht het met me ging. Maar daar heeft hij niets mee gedaan.' 'Hij was goed en rechtvaardig. Toch liet hij dit met me gebeuren. En ik bad dat het zou ophouden en ging steeds meer mijn best doen om aan zijn verwachtingen te voldoen. Maar het ging maar door. Dan lag het zeker aan mij. Dan was ik zeker slecht, waardoor ik nergens recht op had. Of God had er misschien een bedoeling mee.' (Lichtenburchte.a. 1986, 141)

Ook het beeld van God als vader kan negatieve associaties oproepen. Als God vader is, net zoals je eigen vader, hoe kun je God dan vertrouwen? Sta je niet net zo machteloos tegenover God als tegenover je vader? Kiest God de Vader niet vanzelfsprekend partij voor de aardse vaders, en laat jou als

kind in de steek?

'God is de Vader
en mijn vader was een beetje God;
hij las voor uit de bijbel en
zei wat goed was en wat fout.
En ik was zijn kleine meisje
en zijn speeltje.
Hij gebruikte mij
en misbruikte mij.
En mijn vader had God
en voor mij was er toen niemand meer.' *

Hoe kun je bidden om hulp tot een God, die zijn eigen zoon heeft geofferd aan het kruis? Zou deze God jou helpen? Bijbelverhalen kunnen hierbij als schrikwekkende voorbeelden werken, zoals het verhaal dat Abraham Isaäk moet offeren.

Het offer van Isaäk (Gen.22:1-19), vs.1-2 en 9-12: 'Hierna gebeurde het, dat God Abraham op de proef stelde. Hij zeide tot hem: Abraham, en deze zeide: Hier ben ik. En Hij zeide: Neem toch uw zoon, uw enige, die gij lief hebt, Isaäk, en ga naar het land Moria, en offer hem daar tot een brandoffer op een der bergen, die Ik u noemen zal. (...) Toen zij aan de plaats die God hem genoemd had, gekomen waren, bouwde Abraham daar een altaar, schikte het hout, bond zijn zoon Isaäk en legde hem op het altaar boven op het hout. Daarop strekte Abraham zijn hand uit en nam het mes om zijn zoon te slachten. Maar de Engel des Heren riep tot hem van de hemel en zeide: Abraham, Abraham! En hij zeide: Hier ben ik. En Hij zeide: Strek uw hand niet uit naar de jongen en doe hem niets, want nu weet Ik, dat gij godvrezend zijt, en uw zoon, uw enige, Mij niet hebt onthouden.'

Als God tot zulke eisen in staat is, zal hij jou dan ook laten offeren? Zoals in de inleiding al beschreven staat, geldt het bovenstaande niet voor alle slachtoffers. Sommigen hebben weliswaar geleden onder het misbruik van hun vader, maar hadden steun aan het geloof dat ze ook een hemelse vader hadden, die wel naar hen omkeek en van hen hield.

'Voor mijn gevoel is God altijd de bron van liefde geweest, een groot brok barmhartigheid ergens om mij heen, waar ik alles aan kwijt kon. Ik praatte tegen die liefde aan, ik vroeg en smeekte, soms schreeuwde ik geluidloos alle ellende uit. (...) Ook 't beeld van de Vader die met uitgespreide armen wacht op de terugkeer van zijn zoon. 'Henoeh wandelde met God', vond ik een van de mooiste teksten. Zo hoort het, dacht ik, dat je je hand in die van de Vader kunt leggen en zo samen op weg gaat. Ik heb ook nooit moeite gehad met God 'Vader' te noemen; omdat de man van mijn moeder nooit aan dat beeld beantwoord heeft.' (Maria B. 1988, 16,18)

Het godsbeeld kan grote invloed hebben op het zelfbeeld van slachtoffers.

We leren immers ook dat God goed en rechtvaardig is. Als dat zo is, en toch gebeurt er incest met je, dan moet er wel iets met jezelf aan de hand zijn. Misschien ben je slecht en straft God je. Of misschien stelt God je wel op de proef, moet je door deze ellende heen omdat je geloof niet groot genoeg is. Daarbij kan de interpretatie van de Heidelbergse Catechismus van invloed zijn, waarin wordt aangegeven dat de mens tot niets goeds in staat is.

Heidelbergse Catechismus

Vraag 5: Kunt gij dit alles volbrengen?

Antwoord: Neen, want ik ben van nature geneigd God en mijn naaste te haten.

Vraag 8: Zijn wij dan zo verdorven dat wij geheel en al onbekwaam zijn tot iets goeds en geneigd tot alle kwaad?

Antwoord: Ja, tenzij wij door de Geest van God wedergeboren worden.

Het hoeft niet zo te zijn dat een bepaald godsbeeld vanzelfsprekend leidt tot een negatief zelfbeeld. Wel is het zo dat veel slachtoffers door het misbruik een negatief zelfbeeld ontwikkelen, hetgeen versterkt kan worden door bovenstaande godsbeelden. Het bevestigt bijvoorbeeld het gevoel of de ervaring niets waard te zijn.

Niet alleen heeft het overgeleverde godsbeeld invloed op het zelfbeeld van het slachtoffer, maar ook kan het godsbeeld gebruikt worden door daders ter legitimatie van de incest.

'Als mijn vader mij misbruikt had, moest ik weer knielen met mijn vader voor het bed en dan vroeg hij om vergeving. Dat deed hij met de woorden: 'want de geest is wel gewillig maar het vlees is zwak'.*

'In 1985 dwong een Nederlands Hervormde vader zijn 15-jarige dochter om eerst samen met hem aan God om een zegen te vragen, voordat hij met haar geslachtsgemeenschap had.' (Jonker 1986, 60)

Een dominee vertelde: 'Anita belt me een paar maal per maand, meestal op zaterdagavond om te vertellen over haar kerk. 'Dominee, schikt het even?' Dan vertelt ze, dat ze graag naar de kerk gaat, tweemaal per zondag, maar dat haar vreugde ook belemmerd wordt. Jarenlang is ze seksueel misbruikt door haar broer. Op haar dertigste kon ze er pas over praten. Haar broer zweeg. Toen ze haar broer toch nog eens wilde aanspreken op wat hij haar allemaal had aangedaan,' verbrak hij het contact. Beiden gaan naar dezelfde kerk. De broer heeft het ambt van ouderling. De laatste keer dat ze belde, zaterdagavond tegen elf uur, vertelde ze huilend dat ze niet aan het Heilig Avondmaal mocht. De kerkenraad was een en ander ter ore gekomen en nam het deze zuster kwalijk dat ze niet kon vergeven, want met zulke gevoelens neem je geen deel aan de Maaltijd.'*

Zo vertellen vrouwen over haar vader die aangaf dat God de incest goedkeurde, bijvoorbeeld door het 'Uw Wil geschiede' uit het Onze Vader, of omdat God anders wel had ingegrepen.

Als gevolg van 'eert uw vader en uw moeder'. 'Een vrouw moest van haar vader bidden om vergeving wanneer zij huilde als zij door hem misbruikt werd: 'Want hij zag dat als opstaan tegen je vader.' (Lichtenburcht 1986, 140)

'In het Onze Vader wordt gezegd: 'Uw wil geschiede'. Dat maakte mijn schuldgevoelens nog groter. Als ik huilde omdat ik tegen mijn vader in opstand kwam, dacht ik: ja hij heeft natuurlijk gelijk. Als hij deed met me wat hij wilde en als ik aan tafel dan naast hem zat, zoals het moest, dan stootte hij me heel duidelijk aan bij het moment dat hij zei: 'Vergeef ons onze schulden'. Alsof hij wilde zeggen, zie je wel, ik bid dat speciaal voor jou. Ik moest God immers om vergeving vragen, omdat ik opstandig was geweest tegen vader. Ik vroeg mijn vader weleens, waarom hij die incest nog aldoor van mij eiste. Dan zei hij: 'Nou, alle vrouwen zijn hetzelfde als die eerste vrouw, Eva. Je brengt mij in verleiding. Onbewust wil je dat, net als Eva'. Ik bad er weleens voor: God laat het ophouden. Maar God greep niet in. Dus, of het was inderdaad Gods wil, of ik was zo slecht en dan was het mijn straf.' (Imbens/Jonker 1985, 70)

Het is van groot belang dat we binnen de kerken rekening houden met de ervaringen van incestslachtoffers in het spreken over God. Dat betekent dat we eerst moeten leren luisteren naar die ervaringen. In een volgende paragraaf komen we hier op terug.

Zonde, schuld, vergeving en verzoening

Incestslachtoffers kunnen worstelen met zonde, schuld en vergeving. Het kan hun verwerkingsproces erg bemoeilijken. Met het alleen maar uitspreken dat zij geen schuld hebben, nemen we niet altijd serieus hoe vrouwen zelf dit ervaren. Ook hier staat voorop dat we luisteren naar de vrouwen zelf. In een aantal gevallen krijgt de vrouw de schuld van het geweld haar aangedaan: zij heeft er zelf om gevraagd, zij heeft niet genoeg weerstand geboden en heeft de dader verleid tot deze daad. Vrouwen zijn tenslotte verleidster en de oorzaak van alle zonde, zo gaat de redenering.

Een theologische of religieuze legitimatie wordt hier in bepaalde situaties aan toegevoegd. Vrouwen stammen allemaal af van Eva en zouden allen zijn als Eva, de vrouw die Adam verleidde en schuldig is aan de zondeval.

'Ik werd altijd de hoer van Babylon genoemd.' *

'Joke is gehuwd en moeder van tien kinderen. Ze zijn niet verzekerd, want de

HEERE voorziet in alles. Als kind is ze van haar negende tot haar veertiende seksueel misbruikt door haar opa. Ze vertelde dat ze er liever niets over wilde vertellen, omdat het te pervers was. Opa was ouderling en ging vaak voor in leeddiensten. Vrijwel alle dorpelingen behoren bij de kerk. Alle sociale contacten hebben op de een of andere manier een verbinding met de kerk. Haar echtgenoot is eveneens ouderling. Het gezin heeft een voorbeeldfunctie in het dorp en in de kerk. Tijdens het ziekbed en sterven van opa heeft ze enkele malen geprobeerd met hem te praten. 'Zo kan hij niet voor de Rechterstoel des Vaders verschijnen. En ik heb hem niet op zijn zonden gewezen!' Maar opa wilde niet meer met zijn kleindochter over het misbruik praten. Tijdens de rouwdienst had Joke het erg moeilijk. Ze voelt zich schuldig omdat haar opa nu verdoemd is. En het is haar schuld. Zij had toch ook beter moeten weten. Toen ze het met haar vader probeerde te bespreken, zei hij: 'Ja. met zo'n bekkie maak je mannen dol.' *

Dit heeft ook te maken met de seksuele moraal die gehanteerd wordt. Daar komen wij later op terug. Vrouwen die met het vrouwbeeld van de verleiderster opgevoed zijn, voelen zich schuldig over de incest. Er moet iets in hen geweest zijn waardoor zij de dader hebben verleid. De schuld komt dan ten onrechte bij hen te liggen in plaats van bij de dader. Het is voor vrouwen erg moeilijk om voor zichzelf met dit schuldgevoel om te gaan.

Binnen het kerkelijk denken speelt vergeving een grote rol. Voor incestslachtoffers is dit een moeilijk begrip, waar ze vaak door pastores (te snel) mee geconfronteerd worden. Vanuit de bijbel en het geloof komt de eis van vergeven naar voren. De bijna automatische nadruk op schuld, vergeving en genade doet tekort aan de incestervaring. Het gevoel pas een goed christen te zijn, wanneer de dader vergeven kan worden, werkt vaak frustrerend voor slachtoffers. Dit betekent soms dat zij weer meer met de dader bezig zijn dan met de verwerking van hun eigen pijn. Het gevoel niet te kunnen vergeven, geeft een nog sterker gevoel van veroordeling naar zichzelf toe.

Niet vergeten mag worden dat aan vergeven een proces vooraf gaat. Het slachtoffer heeft recht op erkenning dat haar onrecht is aangedaan. Er is geen vergeving mogelijk zonder gerechtigheid. Gevoelens van pijn en woe-de moeten naar voren gebracht kunnen worden. Pas als deze gevoelens een plaats krijgen, kunnen ook gevoelens over vergeving een kans krijgen. Respect voor de gevoelens van het slachtoffer is van het grootste belang. Zij zelf bepaalt wanneer er stappen gezet worden. Bij een eenvoudig beroep op de bijbel om te vergeven of om vergeving af te dwingen, is sprake van een onzorgvuldige exegeese en van misbruik van de bijbel.

Toen kwam Petrus bij hem en zeide: Here, hoeveel maal zal mijn broeder tegen mij zondigen en moet ik hem vergeven? Tot zevenmaal toe? Jezus zeide tot hem: Ik

zeg u, niet tot zevenmaal toe, maar tot zeventig maal zevenmaal. (...) Alzo zal ook mijn hemelse Vader u doen, indien gij niet, een ieder zijn broeder, van harte vergeeft.' (Mattheus 18: 21,22,35)

'Je moet de zonde eerst benoemen, anders kun je deze niet belijden.*

Vergeving is gekoppeld aan 'metanoia', berouw, inkeer van de dader. Deze metanoia en het vragen van vergeving door de dader, is voorwaarde voor vergeving. Maar ook dan kan het zijn dat vergeving niet mogelijk is voor de vrouw, omdat teveel vernietigd en gebroken is. Dit moet ook centraal staan in de kerk. Daders moeten in de kerk horen dat seksueel geweld zonde is. Ze moeten hierop aangesproken worden. Zo kunnen slachtoffers in de kerk horen dat de dader een ernstige fout heeft begaan en dus schuldig is.

Soms wordt het slachtoffer door de dader geconfronteerd met zijn geloof dat hij met God in het reine is gekomen, dat God hem vergeven heeft, terwijl de dader tegenover haar geen bekentenis heeft afgelegd of om vergeving heeft gevraagd. Een dergelijke situatie moet met argwaan bekeken worden. Hetzelfde geldt voor zgn. 'ambtelijke' vergeving, waarbij pastores aan daders aanzeggen dat zij door God vergeven zijn in Jezus Christus. Dit doet ons inziens tekort aan het principe van gerechtigheid, wanneer dit buiten het slachtoffer om gaat.

'Een broer zei tegen zijn zusje: ik heb er met de dominee over gesproken, wij hebben samen gebeden en God heeft mij vergeven. Als jij er nu ook nog mee zit, wil ik wel samen met jou bidden. Als God mij vergeven heeft, moet jij het ook kunnen loslaten.' (Sikkel 1989, 43)

Aan de andere kant kan 'ambtelijke' ontschuldiging van het slachtoffer heilzaam voor haar zijn. Op deze manier wordt duidelijk gemaakt wie verantwoordelijk is voor en schuldig is aan het geweld van incest.

Seksuele moraal

De invloed van de christelijke seksuele moraal en christelijke theologie op seksualiteit en seksueel misbruik is groot en vaak negatief geweest voor vrouwen. Vrouwen werden en worden gezien als verleidster en aanstichtster van het kwaad van seksualiteit. Tertullianus verwoordde dat als volgt: 'Vrouw, gij zijt de poort naar de hel. Gij hebt hem verleid die de duivel niet rechtstreeks durfde te benaderen. Gij vernietigde zo gemakkelijk Gods beeld, de man. Uw schuld is het dat zelfs Gods Zoon moest sterven. Ge zoudt immer in rouw en lompen gehuld dienen te gaan!' (van Hoeve-de

Jager 1994, 56)

1 Timotheus 2:11-15: 'Een vrouw moet zich rustig, in alle onderdanigheid, laten onderrichten, maar ik sta niet toe, dat een vrouw onderricht geeft of gezag over de man heeft; zij moet zich rustig houden. Want eerst is Adam geformeerd, en daarna Eva. En Adam heeft zich niet laten verleiden, maar de vrouw is door de verleiding in overtreding gevallen; doch zij zal behouden worden, kinderen ter wereld brengende, indien zij blijft in geloof, liefde en heiliging, met ingetogenheid.'

De gangbare theologie en seksuele moraal richten zich veelal op formele eisen die gesteld worden aan de seksualiteit. Het gaat hierbij voornamelijk om de vragen: met wie en wanneer vindt seksualiteit plaats? Op deze vragen ligt meer de nadruk dan op de vraag naar af- of aanwezigheid van toestemming tot seksueel contact. Zo wordt door sommigen incest als zondig beschouwd, omdat het seksueel contact is buiten het huwelijk (overspel). Men gaat dan voorbij aan de schade die het slachtoffer wordt aangedaan. Bovendien speelt hier de verwarring van seksuele activiteit en seksueel misbruik een grote rol. Seksueel misbruik van kinderen is een vorm van geweld dat op een seksuele manier geuit wordt, maar is niet een seksuele activiteit waarbij wederzijdse goedkeuring is gegeven.

Een meisje kan sterk het gevoel hebben niet aan de normen van de geloofsgemeenschap te voldoen; haar lichaam als tempel van de Heilige Geest is bezoedeld.

Binnen de kerken kunnen we leren om op een andere manier over seksualiteit te praten. Daarbij is de vraag: is het mogelijk vanuit onze traditie zo te spreken dat enerzijds de zeer negatieve waardering van lichamelijke, erotiek en seksualiteit uit het verleden vermeden wordt en dat anderzijds: - mede vanwege het steeds meespelende machtsaspect- grenzen aan een onbegrensd streven naar lustbevrediging geformuleerd kunnen worden?

2.3 Kerkelijke praktijk

Pastoraat

Een pastor kan in verschillende situaties met incest in aanraking komen. Zo kan het gebeuren dat een meisje signalen over actuele incest uitzendt. Dit vraagt om een andere aanpak dan wanneer men geconfronteerd wordt met de verwerking van incest op latere leeftijd. Bij vermoedens ten aanzien van actuele incest kunnen andere instanties benaderd worden, zoals Bureau Vertrouwensarts of een huisarts om te overleggen over de te volgen procedure. Bij de verwerking op latere leeftijd moet, in overleg met de betreffende vrouw, afgesproken worden hoe het pastoraat gestalte kan krijgen. De pastor moet sensitief zijn ten opzichte van de vrouw en duidelijk zijn in eigen

mogelijkheden en grenzen. Daarbij kunnen alternatieven in begeleiding en hulpverlening aangedragen worden en kan ingegaan worden op de intensiteit van de gesprekken.

Het is voor de vrouwen en meisjes die slachtoffer zijn, niet eenvoudig om haar verhaal aan de orde te stellen, maar voor de toehoorder geldt dat op een bepaalde manier ook: het is niet eenvoudig om de verhalen van seksueel misbruik of incest aan te horen. Het raakt je als toehoorder, als hulpverlener, als pastor. Dit gegeven, deze emoties moeten serieus genomen worden. Het verhaal van de ander kan op een gegeven moment te dichtbij komen, omdat het bijvoorbeeld raakt aan eigen ervaringen van geweld, eenzaamheid of verdriet en rouw. Het is goed om deze gevoelens serieus te nemen en te onderkennen. Maar vervolgens moet gekeken worden wat dat betekent voor het pastoraat en de hulpverlening. Hoe kun je als pastor, ondanks of dankzij deze emoties, er toch zijn voor degene die om erkenning en ondersteuning vraagt?

Opmerkingen, die incestslachtoffers te horen krijgen en als kwetsend ervaren, zijn bijvoorbeeld:

- het is al zo lang geleden, je moet het nu toch maar vergeten en achter je laten
- waarom ben je toen niet weggelopen?
- heb je het prettig gevonden?
- waarom heb je toen niets gezegd?
- waarom heb je je niet verzet?
- zo leggen we dat tegenwoordig niet meer uit. Zo preken we er al 25 jaar niet meer over.

Ondersteunende opmerkingen kunnen misschien zijn:

- wat erg, ik ben er stil van...wil je er misschien meer over vertellen?
- wat moet jij eenzaam zijn geweest en alleen.

Het zijn opmerkingen die laten blijken dat de luisterende persoon probeert in te voelen, wat het geweld voor de vrouw heeft betekend. Van iemand, die de kwetsuren hoort, ziet en aanvoelt. Het gaat hierbij om de erkenning van het gebeuren en de gevolgen.

Het proces van geraakt zijn of het verhaal van de ander in je eigen geschie-

denis terugvinden, kan in sterkere mate gelden voor vrouwelijke pastores, aangezien veel vrouwen op een of andere manier op indringende wijze, soms aan den lijve, geconfronteerd zijn met seksueel misbruik of incest. Vrouwen kunnen zich misschien te snel of gemakkelijk identificeren met of geïdentificeerd worden met het slachtoffer en mannen met de dader. Mannen kunnen zich ongemakkelijk voelen, omdat zij net als de dader ook een man zijn. Als een pastor hier niet goed mee weet om te gaan kan dit schaamte met zich meebrengen: hij gaat zich verontschuldigen dat hij ook een man is, door bijvoorbeeld te zeggen: 'niet alle mannen zijn zo'. Dit kan tot gevolg hebben dat het moeilijk is voor een pastor om de geschiedenis van incest van een ander volledig en echt te horen. Of de pastor kan bagatelliseren: 'Hij heeft je in ieder geval niet verkracht, alleen maar "gestreeld" of 'U bent er nog goed van afgekomen'.

Complex zijn bepaalde reacties van slachtoffers op hulpverleners. Soms is er sprake van het projecteren van bepaalde gevoelens op de ander. In de hulpverlening spreekt men dan over overdracht en tegenoverdracht. J. Schneider-van Egten, die actief is binnen het vrouwenpastoraat, geeft dat als volgt weer: 'De emoties kunnen zich op jou richten. Ik heb wel eens gezegd: 'Ik ben je vader niet!' Of soms heeft een vrouw het gevoel dat ze niets kan of wil; en dan kan zij al deze gevoelens van onmacht op de pastor projecteren, die het allemaal wel zou weten en kunnen bepalen. Omgekeerd kan de pastor ook het gevoel hebben, dat ze denkt te weten wat het beste is voor deze vrouw. Zo ontstaat er een ongelijkwaardige situatie, die voor beiden schadelijk kan zijn.

Aandachtspunten vanuit het vrouwenpastoraat:

- luisteren (dit is niet gemakkelijk) en tussen de regels door luisteren naar het hele verhaal van de vrouw
- aandacht voor spreken in beelden en openheid hiervoor bieden
- aandacht voor dingen die teruggenomen worden (die kunnen daarom nog wel waar zijn, maar te schokkend om te vertellen)
- aandacht voor dingen, die voor het eerst verteld worden; dit kan duiden op een proces
- aandacht voor lichaamstaal en tegenstellingen; bijvoorbeeld als een vrouw iets heel aangrijpends of een vreselijk detail vertelt zonder emoties te tonen
- in de veelheid aan dingen een lijn aangeven en deze checken

- aandacht voor de emoties die op jou als hulpverlener worden gericht
- veiligheid bieden
- geen oude en nieuwe geboden en dogma's opleggen; een voorbeeld van een oud gebod is: eer uw vader en uw moeder; van een nieuw gebod: een nieuw godsbeeld opleggen
- openheid bieden voor woede naar mensen en God toe
- geen veroordeling van het gedrag van de vrouw zelf of van dat van de dader, aangezien de liefde en loyaliteit van veel vrouwen ten opzichte van de vader-dader nog steeds aanwezig kan zijn. (Sikkel 1989, 15)

Ook de eigen geloofsbeleving en -vragen komen boven of het eigen geloof wordt als het ware onder kritiek gesteld. Soms raken eigen zekerheden aan het wankelen of komen andere gevoelens van onzekerheid boven. Men moet zich bewust zijn van de eigen theologische aangeleerde inzichten en (kerkelijke) normen, waarden en vanzelfsprekendheden. Hierbij gaat het om termen als schuld, zonde, vergeving, enzovoort, die hierboven aan de orde zijn geweest. Het is van belang hier op een integere wijze mee om te gaan. Het is onjuist om de eigen onzekerheid of behoefte aan zekerheid te projecteren op het slachtoffer. Bovendien kan het voor de vrouw goed of helend zijn om de eigen twijfels of woede of een nieuwe inhoud van geloven te delen met een gemeentelid, zonder dat een veroordelende vinger of terechtwijzende toon verschijnt.

Lichaamstaal en houding zijn bepalend voor het welbevinden van de vrouw in een pastoraal gesprek. Openheid jegens en aanvaarding van de persoon is essentieel en dit moet ook blijken door een bepaalde lichaamshouding. Als een pastor door de lichaamshouding laat blijken dat hij het verhaal niet wil horen, dan zal dit pastorale contact snel beëindigd worden. Het is belangrijk om door je houding te laten weten dat je meeleeft, het verhaal hoort en er voor die ander bent.

'Het moet zo zijn, dat je aangemoedigd wordt om te praten en je je niet geneert. En als je denkt uitgepraat te zijn, moeten ze tegen je zeggen: 'Wil je nog een keer terugkomen?' Want het ene verhaal haalt het andere bij je los en er zit zo verschrikkelijk veel. En als je thuis komt, ligt de hele boel bij je overhoop. Je wordt beheerst door je verleden. Maar je moet niet stoppen met praten. Als een keer die put opengaat, moet het er allemaal uit en daar moeten anderen je bij helpen. Ik wil echt benadrukken, dat het verschrikkelijk belangrijk is om mensen tegen te komen, die bereid zijn om te luisteren. En die je af en toe een aansporing geven van: vertel het maar, het geeft niet hoe erg het is. Het geeft ook niet, hoe smerig het is. Zeg het maar, als jij het maar kwijt bent. Je hebt die aansporing nodig en je hebt de tijd

nodig. Het is pas genoeg geweest, als je leeg bent en dat kan wel een poosje duren.' (Geweld in Huis 1987,45)

Ook lichamelijke aanraking is een belangrijk onderwerp. Een vrouw met incestervaring die met een hulpvraag bij een pastor komt, bevindt zich in een uiterst kwetsbare positie. Het mag duidelijk zijn dat seksueel misbruik in pastorale relaties voor een vrouw, die incest heeft meegemaakt, een bijna ondraaglijke last boven op de incest met zich meebrengt. Het is aan de pastor om lichamelijke grenzen te bewaken en binnen de limieten van een hulpverleningsrelatie te blijven, zoals in ieder ander pastoraal contact. Hoewel bij lichamelijke aanraking niet per definitie sprake is van seksueel misbruik, is en blijft ook dit een gevoelig punt. Wat voor de ene vrouw als positief beleefde aanraking kan gelden, kan voor de andere vrouw een regelrechte kwetsing betekenen. Sommige vrouwen kunnen niet meer aangeraakt worden en als dat wel gebeurt, kan dit aanvoelen als een fysieke pijn, direct voelbaar. Een pastor moet hier alert op zijn en er uiterst voorzichtig mee om gaan.

Daarnaast is het ook belangrijk het pastoraat in de concrete, historische context te plaatsen, waarover ook al in deze brochure gesproken is. Incest is niet alleen de zaak van de betreffende leden van het gezin, maar is een maatschappelijk probleem. We moeten in het oog houden welke elementen in onze samenleving bijdragen tot het verschijnsel incest. Deze moeten we aan de kaak stellen en hiervoor correcties of alternatieven aandragen. Het is namelijk niet een individueel probleem van een 'asociale' of 'zieke, psychisch gestoorde' dader. We moeten pogen voorbij te gaan aan stereotypeeringen van daders en slachtoffers. Ook hierin is een taak voor het pastoraat weggelegd. Dit wordt ook wel profetisch pastoraat genoemd: het aanklagen van het onrecht van incest.

Op deze plaats willen we wijzen op het gevaar van vermenging of verwar- ring van therapie en pastoraat. Daar de meeste predikanten of pastoraal medewerkers alleen een theologische en/of pastorale opleiding hebben ge- volgd, is dat hun werkveld en moeten zij hierin hun grenzen en beperkingen onderkennen. Hulpverlening ten aanzien van incest is een heel specifiek vakgebied en omvat verschillende disciplines, variërend van psychoana- lyse, andere vormen van therapie, psychiatrie, haptonomie, fysiotherapie, groepstherapie tot vrouwenhulpverlening. Pastores kunnen met andere hulpverleners samenwerken in het verwerkingsproces van een incest-

slachtoffer. Vaak is dit gewenst en noodzakelijk, omdat naast de seculiere thematieken in de therapie, ook godsdienstige problemen zwaar kunnen wegen. Op dit terrein zou de pastor een belangrijke rol kunnen vervullen, omdat veel seculiere hulpverleners zich hier geen raad mee weten. Daar waar samenwerking mogelijk is, zou dat voor de betreffende vrouw een goede bijdrage aan het verwerkingsproces kunnen zijn. Dit kan alleen in overleg met de vrouw.

Als laatste willen we nog noemen dat het niet mogelijk is om zowel aan het slachtoffer als de dader pastorale hulp te bieden. Hierin moet een keuze gemaakt worden. Als beide tot dezelfde kerkelijke gemeente behoren, kan gezocht worden naar andere pastorale begeleiding voor een van de twee. Hetzelfde uitgangspunt geldt ook voor hulp aan de overige gezinsleden. Zij hebben ook aandacht en zorg nodig. Deze zorg kan geboden worden door derden. In de hulpverlening wordt dit meersporenbeleid genoemd. Hierover moet duidelijkheid gegeven worden. Pastoraat dient gericht te zijn op het welzijn van het slachtoffer en daarom kan niet de hereniging of het behoud van het gezin voorop staan. We willen niet beweren dat een dader geen pastoraat behoeft. Er komt vanuit kerkelijke kring steeds meer aandacht voor de dader. Voor ons is belangrijk dat een dader nu zelf verantwoordelijk is voor zijn daden en dit onder ogen moet kunnen zien. Soms wordt daders hun handelen niet aangerekend vanwege pijn vanuit de eigen jeugd, zoals (seksuele) mishandeling door ouders of anderen. Dit is geen verontschuldiging voor de incest met het meisje. Ondersteuning bij het onder ogen zien van eigen daden door een deskundige pastor kan hierbij helpen.

Hoe kan het
lichte lachende
blijde kind
van buiten
naar binnen
zo star zijn
en versteend
De dagen duren
vreselijk lang
de moed ontbreekt me
om te leven
ik ben het strijden
al zo moe
ik kan het nog niet
overgeven
Ik aarzel

en ik roep
waartoe
leidt deze weg mij heen
de pijn verschrompelt
heel mijn lijf
waarom zeg ik niet 'Ik' blijf
O als ik maar vertrouwen had
in Zijn liefde
maar ik ben als een bloem geknakt
toch zet ik nu aarzelend een stap
op een weg
die ik soms zie
op die momenten bij
mensen
die zeggen
het is de moeite
waard
en daar is wat ik
onder leven versta.
'Agaath' *

Diaconaat

Het diaconaat kan een rol spelen in (de voorbereiding van) de erkenning van het bestaan van incest tot op de dag van vandaag, in onze samenleving en ook in de kring van de kerkelijke gemeente; ook daar bevinden zich slachtoffers en daders. Ervaring met andere zaken die in de kerkelijke gemeenschap weerstanden oproepen, laat zien dat die erkenning langzaamerhand tot stand komt wanneer consequent de feiten bekend gemaakt worden. Diaconieën kunnen dat aanvankelijk tamelijk 'neutraal' doen door de gemeente regelmatig voor te lichten over bepaalde initiatieven en projecten op het terrein van opvang en preventie van incest die zij financieel steunen en waarvoor in de gemeenten gecollecteerd wordt. De financiële ondersteuning kan dus bijdragen tot het nadenken over incest.

In de provincies Overijssel en Flevoland wordt in het Provinciaal Bijdragenadvies voor de diaconieën van de Gereformeerde Kerken en Hervormde Gemeenten een advies gegeven met betrekking tot een gespreksgroep over godsdienst en incest: 'Het tot nu toe veelal verborgen verschijnsel van seksueel geweld komt de laatste jaren meer aan het daglicht. Vanuit een interkerkelijke werkgroep in Twente is geconstateerd dat er bij een aantal vrouwen behoefte bestaat aan een verwerkingsgroep ten aanzien van de problematiek rond geloof/godsdienst/kerk en incest. De werkgroep is bezig met het opzetten van zo'n verwerkingsgroep. Dit is overleg met en in afstemming op het hulpaanbod van instellingen als het RIAGG en De Beuk/Hengelo. Ervaring met dergelijke groepen in andere provincies leert dat een verwerkingsgroep 'Godsdienst en Incest' een belangrijke aanvulling is op de hulp

die elders geboden wordt.' Aan de diaconieën wordt gevraagd hieraan een financiële ondersteuning te geven.

Veel vrouwen doen vrijwilligerswerk ten behoeve van vrouwen die willen deelnemen aan opvang- en/of therapiegroepen. Samen met hen zouden diaconieën in regionaal verband aan fondsvorming kunnen doen om dit werk blijvend mogelijk te maken.

Deze fondsen zouden vrouwen die te maken hebben gehad met incest, ook op andere wijzen kunnen ondersteunen. Het is gebleken dat zij vaak langdurig therapie nodig hebben. Vaak is dit in de vorm van gespecialiseerde therapie, die niet vergoed wordt door het ziekenfonds. Sommige vrouwen zijn, vanwege de gevolgen van incest, niet in staat in een eigen inkomen te voorzien. Zij hebben soms hun opleiding of werk moeten afbreken omdat de schade en emoties door de incest hen niet in staat stelden iets dergelijks te ondernemen of vol te houden. Zij zijn aangewezen op een uitkering en kunnen derhalve gespecialiseerde therapieën niet betalen. Met behulp van bovenstaande fondsen, of misschien met financiële ondersteuning rechtstreeks vanuit de diaconie zouden deze vrouwen een eind op weg geholpen kunnen worden.

Ook moet nagedacht worden over ondersteuning van en voorzieningen voor opvang van vrouwen buitenshuis, zodat zij buiten het gezin op adem kunnen komen. Gebleken is dat aan een dergelijke opvang buitenshuis dringend behoefte is. Aan de landelijke diaconale organen zou gevraagd kunnen worden om in overleg met de diverse provinciale 'godsdienst en incest'-groepen na te gaan op welke manier een of meerdere opvanghuizen tot stand gebracht kunnen worden. In samenwerking met de regionale en provinciale organen kan een plan voor de financiering van de start en de exploitatie van dergelijke huizen worden gemaakt. Meestal is de vrouw de eerst verantwoordelijke voor het reilen en zeilen van het gezin. Als zij tijdelijk buiten het gezin tot rust moet komen, is het nodig dat de zorg voor haar gezin door anderen (b.v. een opvanggezin binnen de gemeente) of een instelling wordt overgenomen. Hier kan een diaconie zich voor inzetten.

Tevens kunnen geldelijke bijdragen nodig zijn voor het aanspannen van een civiele rechtsprocedure. Het slachtoffer moet hiervoor zelf een advocaat in de hand nemen en moet een bepaald bedrag betalen. Diaconieën kunnen hierin ondersteunen. Er kan ook landelijk meer 'gebruik' gemaakt worden van het feit dat door landelijke diaconale fondsen bepaalde werksoorten van

derden worden gesteund, waarin ook uitdrukkelijk aandacht wordt gevraagd voor het doorbreken van incest. Hierbij valt onder meer te denken aan de ondersteuning van de landelijke campagnes 'Over sommige geheimen moet je praten' van een aantal landelijke organisaties voor jeugdhulpverlening, waarin kinderen uitdrukkelijk worden uitgenodigd zich met hun steeds geheim gehouden problemen te melden bij de Kindertelefoon. De kerkelijke gemeente raakt zo betrokken bij dergelijke acties en kan zich afvragen welke rol zij kan spelen om die problemen te voorkomen c.q. te doorbreken.

Ook valt te denken aan ondersteuning van bijvoorbeeld het Landelijk Werkverband Godsdienst en Incest, dat een coördinerende functie heeft voor de regionale werkgroepen en deskundigheidsbevordering voor deze groepen verzorgt. Vooral na het wegvallen van de Protestantse Stichting voor Voorlichting en vorming omtrent relaties en seksualiteit (PSVG) en het Katholiek Bureau voor vorming en toerusting omtrent Seksualiteit en Relaties (KBSR) is het belangrijk dat er een overkoepelend netwerk blijft bestaan.

Bij erkenning van de feiten hoort ook de erkenning dat het niet om een serie individuele misstappen gaat. Openlijk erkend moet worden dat het gaat om een vorm van structurele mishandeling -lichamelijk en geestelijk -, die bewust wordt aangegaan en in stand gehouden wordt op grond van ongelijke machtsverhoudingen tussen mannen en vrouwen, en tussen volwassenen en kinderen. Het gaat om een volstrekt foute handelwijze die met alle mogelijke middelen doorbroken moet worden en waartegen de slachtoffers zich terecht kunnen verzetten. Het is ook te begrijpen dat zij dat zelf moeilijk vinden en nog niet die mogelijkheden hebben om dat verzet openlijk te uiten. Als kerkelijke gemeenschap kunnen wij hen daarbij ondersteunen en met hen stem geven aan dat verzet.

Hierbij hoort dat diaconieën zorgen dat goede informatie beschikbaar komt die kan bijdragen aan tijdige en adequate verwijzing. Hierbij is het nodig dat de diaconieën op de hoogte zijn van de sociale kaart.

Catechese en jeugdwerk

Binnen jongerencatechese en jeugdwerk zijn veel mogelijkheden aanwezig om zaken van seksualiteit, macht en geweld aan de orde te stellen. Dit kan gebeuren vanuit bijbelverhalen en met behulp van bestaand catechesemateriaal dat deze zaken expliciet aan de orde stelt. In het algemeen geldt ook voor deze werksoorten dat een nauwkeurig taalgebruik, een kritisch hantieren van gods- en mensbeelden van groot belang zijn. Beelden uit de chris-

telijke traditie als 'eer je vader en je moeder', of 'heb je naaste lief als jezelf en steeds 'de minste moeten wezen' of het gezin als 'kleine kerk' kunnen hierbij betrokken worden.

Kinderen en jongeren kan geleerd worden dat zij op mogen komen voor hun eigen (lichamelijke) grenzen.

Jongeren catechese en jeugdwerk zijn zeer belangrijk op het punt van preventie. Het is goed mogelijk dat er signalen van seksueel misbruik worden gegeven. Het is niet eenvoudig dergelijke signalen goed te duiden en op te vangen maar training en kennis hierover dragen bij tot een halt toeroepen aan seksueel misbruik. Het Samen op Weg Jeugdwerk heeft hiertoe materiaal voor het kinderwerk uitgebracht.

Wie leiding geeft aan jeugd- en catechesegroepen kan aangeven dat zij/hij ervan op de hoogte is dat incest bestaat en dat zij/hij openstaat voor jongeren die daarover willen praten. Door zelf open en betrouwbaar te zijn, worden voor kinderen en jongeren kansen geschapen om iemand in vertrouwen te nemen. Samen met de jongere kan dan gezocht worden naar verdere hulp.

In de volwassenencatechese en/of vormingswerk gaat het om het ontwikkelen van antennes om op de problematiek in te gaan wanneer deze zich aandient. Dat kan vrijwel bij elk onderwerp 'zomaar' gebeuren. Daarnaast gaat het erom een aantal zaken expliciet aan de orde te stellen en te thematiseren, bijvoorbeeld de verwevenheid van geloof en seksueel misbruik, machtsverhoudingen tussen leden van een gezin, machtsverhoudingen binnen gemeenten en kerken, zaken uit de actualiteit. Hierbij moet het zowel om informatie als attitudevorming gaan. Het blijkt zeer nodig om ook binnen de gemeente te leren om woorden te vinden om over ervaringen met seksualiteit te communiceren. De kerk heeft die kant van het leven van mensen te veel onderbelicht gelaten en vrijwel alleen in de sfeer van gebod en verbod aan de orde laten komen. In bijbelstudiegroepen is het goed om openheid te ontwikkelen voor ervaringen die mensen hinderen om een 'blijde' boodschap te horen (struikelteksten). Er kan met nadruk gezocht worden naar rituelen die helen, afrekenen met zaken uit het verleden, rituelen van verzoening, van verbondenheid en troost, van uitzien naar toekomst.

Liturgie

Het is van belang dat de pastor, als voorganger zich realiseert dat bepaalde liederen, formuleringen, rituelen en bijbelteksten bijzonder pijnlijk kunnen zijn voor vrouwen, die incest hebben meegemaakt.

Lied 487

(en cursief de reactie op onderdelen van de liedtekst van een vrouw met incestervaringen)

De Heer heeft mij gezien en onverwacht
rustig en mooi

ben ik opnieuw geboren en getogen.
Hij heeft mijn licht ontstoken in de nacht,
gaf mij een levend hart en nieuwe ogen.
mooi, fijn, goed

Zo komt hij steeds met stille overmacht
*Stiekem hoor. Hoe kan dat nou? ik had toch net een
levend hart en nieuwe ogen? Het klopt niet met dat
onvermogen!*
en zo neemt Hij voor lief mijn onvermogen.

Hij doet met ons, Hij gaat ons in en uit.
Daar kan ik me maar een ding bij voorstellen.

Heeft in zijn handen onze naam geschreven.

Dat doet me aan de doop denken.
De Heer wil ons bewonen als zijn huis,
Hè?

plant als een boom in ons zijn eigen leven,
wil met ons spelen, neemt ons tot zijn bruid
Ik laat niet met me spelen. Ik voel me genomen.
en wat wij zijn, Hij heeft het ons gegeven.
Al het goede komt van boven.

Gij geeft het uw beminden in de slaap,
Zelfs als je slaapt ben je niet veilig.
Gij zaait uw naam in onze diepste dromen.
Gij hebt ons zelf ontvankelijk gemaakt
Ontvankelijk betekent vanouds vruchtbaar.

zoals de regen neerdaalt in de bomen,
Ja, vruchtbaar dus.
zoals de wind, wie weet waarheen hij gaat,
zo zult Gij uw beminden overkomen.
Weer dat stiekeme, die overval.

De oorzaak van deze moeite is gelegen in het feit dat bijbelteksten of geboden tegen vrouwen zijn gebruikt en als het ware de incest hebben gelegiti-meerd of bevorderd. Sommige vrouwen hebben veel moeite met kerkelijke vieringen, omdat zij daardoor het gevoel krijgen niet gehoord te worden en teruggewezen worden naar geboden, waaraan ze zich moeten houden, zoals een zin als 'vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren'. Of een gebod waarin de vrouw als bezit van de man wordt beschouwd.

'Gij zult niet begeren uws naasten huis; gij zult niet begeren uws naasten vrouw, noch zijn dienstknecht, noch zijn dienstmaagd, noch zijn rund, noch zijn ezel, noch iets dat van uw naaste is'. (Exodus 20:17)

In prediking en voorbede blijft incest vaak ten onrechte ongenoemd. In preken zou de voorganger ruimte moeten geven aan negatieve associaties die teksten kunnen oproepen. In de eredienst is het belangrijk dat de pastor weet heeft van de belemmeringen die formuleringen bij de viering van het Heilig Avondmaal soms bij incestslachtoffers oproepen. De formulering 'dit is mijn lichaam' kan het gevoel versterken zelf ook geofferd te zijn. Een vrouw vertelt dat ze door haar kerkenraad wordt geweerd van het avondmaal omdat zij niet in staat is te voldoen aan het gebod van vergeven. Haar wordt gezegd: 'jij mag niet aan het avondmaal, want je kunt je broer niet vergeven.' Vandaar het pleidooi om in de voorbereiding op het avondmaal hier aandacht aan te besteden. Hetzelfde geldt voor bepaalde liederen. Wat voor de een heel dierbaar en troostrijk kan zijn, kan bij een ander de vreselijke associatie oproepen nooit ergens veilig te zijn. Zoals een meisje van 10 jaar, dat boven in bed ligt te trillen omdat de voetstappen van haar vader, die haar wekelijks misbruikt, op de trap klinken. Hierbij denken we aan Psalm 139.

Here, Gij doorgrondt en kent mij;
Gij kent mijn zitten en mijn opstaan
Gij verstaat van verre mijn gedachten;
Gij onderzoekt mijn gaan en mijn liggen,
met al mijn wegen zijt Gij vertrouwd.
Want er is geen woord op mijn tong,
of, zie, Here, Gij kent het volkomen;
Gij omgeeft mij van achteren en van voren
en Gij legt uw hand op mij.
Het begrijpen is mij te wonderbaar,
te verheven, ik kan er niet bij.

Waarheen zou ik gaan voor uw Geest,
waarheen vlieden voor uw aangezicht? (Psalm 139: 1-7)

Incidenteel is het wenselijk een themadienst te wijden aan bijvoorbeeld het gebod 'eert uw vader en uw moeder' vanuit de ervaring van het incestslachtoffer. Ook kan aan de vrouwen zelf gevraagd worden of zij alternatieven weten voor bepaalde rituelen of gebruiken binnen de kerk. Te denken valt aan de toevoeging van een extra vraag bij de doopbelofte, waarin de ouders beloven de geestelijke en lichamelijke integriteit van hun kind(eren) te

waarborgen. Ook denken we aan openheid voor nieuwe namen voor God, zonder deze als dogma's aan mensen op te leggen.

Aan het werk in de gemeente

Hierboven zijn suggesties gedaan om in de gemeente aandacht te besteden aan de problematiek van incest en de verwevenheid van godsdienst en incest. We zetten bij wijze van samenvatting een aantal suggesties op een rij.

- *Kerkenraad:* De kerkenraad kan in gesprek gaan over de in deze brochure aangesneden problematiek. Komt die in onze gemeente, 'onder ons', ook voor? Welke werkzaamheden dienen op de agenda van de kerkenraad of groepen in de gemeente te worden geplaatst? De kerkenraad kan bevorderen dat er een klimaat ontstaat in de gemeente waarin het voor mensen mogelijk wordt vragen over incest aan de orde te stellen. In het kerkblad kan zo nu en dan een artikel of bericht worden opgenomen.
- *Jeugd- en jongerenwerk:* Dit werk kan alert zijn op signalen van slachtoffers en preventief werken. Materiaal is aanwezig bij Samen op Weg Jeugdwerk.
- *Pastoraat:* In pastoraat en bezoekwerk vanwege de kerk kunnen medewerk(st)ers openheid, geduld en uithoudingsvermogen aan de dag leggen. In de gemeente zelf of in de nabijheid daarvan kunnen mensen worden opgespoord met expertise of een speciale gave voor dit werk. De kerkenraad kan hen ondersteunen. In het pastoraal beleid kan een meersporige aanpak worden georganiseerd.
- *Kerkdiensten:* In de kerkdienst kunnen woorden worden gekozen die duidelijk zijn over het afwijzen van seksueel misbruik en anderzijds uitnodigend zijn voor slachtoffers. Alle onderdelen van de liturgie kunnen worden benut om 'inclusief' van taal te zijn.
- *Huwelijk en doop* In huwelijksgesprekken en doopgesprekken of – catechese kan aandacht worden geschonken aan het omgaan met eigen lichamelijke en met die van partner en kinderen en met het hoog-

houden van de lichamelijke integriteit. In de dienst of viering kan hieraan worden vorm gegeven.

- *Diaconie*: De diaconie kan financiële ondersteuning geven aan slachtoffers van seksueel misbruik ten behoeve van opvang, therapie of bijstand bij de (kerkelijke) rechtsgang. In regionaal verband kunnen diaconieën aan fondsvorming doen ter ondersteuning van de meestal oecumenisch georganiseerde, pastorale vrijwilligersarbeid op dit terrein.
- *Catechese en toerusting*: In catechese en kringenwerk kunnen vragen van geloof, seksualiteit en lichamelijke ter sprake worden gebracht.

Gebruikte literatuur

- Maria B., *De gehavende boom - Een verhaal over incest*, Meinema, Delft 1988
- J. van den Broek, *Er zijn geen namen voor- Jongens als slachtoffer van seksueel misbruik* Ambo, Baarn, 1991
- F. Bruinisma, *Incesthulpverlening - Diagnostiek, opvang en behandeling van incest*, SWP, Utrecht 1994, ISBN 978906665, (te verkrijgen als e-book via www.epub.nl)
- N. Draijer, *Seksuele traumatisering in de jeugd – gevolgen op lange termijn van seksueel misbruik van meisjes door verwanten SUA*, Amsterdam 1990
- R. Ruard Ganzevoort, *Ongehoord... Ongezegd – Mannen, seksueel misbruik en geloof*, in: *Praktische Theologie* 1996/5, p.488-508
- Willy van Hoeve-de Jager, *Pastoraat en Incest*, Narratio, Gorinchem, 1994
- A. Imbens en I. Jonker, *Godsdienst en Incest*, De Horstink, Amersfoort 1985, (2e uitgave 1991, Uitgeverij An Dekker, Amsterdam).
- I. Jonker, *Godsdienst en Seksuele Kindermishandeling binnen het Gezin*, in: *Vrouw en Woord*, nr. 4, 1983, p.6-9
- I. Jonker, *Een stem en een aanklacht*, Alphen a.d. Rijn, 1986 (uitgave in eigen beheer)
- I. Jonker -De Putter, *Als je kind misbruikt is – Moeders van seksueel misbruikte kinderen*, proefschrift, An Dekker, Amsterdam , 1991
- C. van Lichtenburcht, Willeke Bezemer en Woet Gianotten (redactie), *Verder na Incest – Hulpverlening bij het verwerken van Incestervaringen*, Ambo, Baarn, 1986
- J. Schneider-van Egten, *Een inleiding (zonder titel)*, in: M. Sikkel, *PSVG infomap* 1989
- M. Sikkel, *Verder met Godsdienst en Incest*, *PSVG infomap*, 1989
Protestantse Stichting voor Voorlichting en vorming omtrent relaties en seksualiteit

Verder lezen

- D.B. Allender, *Voor het leven getekend? - Hoop voor slachtoffers van seksueel misbruik*, Novapres/ Navigator, Hoenderloo, 1995, ISBN: 9789063182038
- J.C. Borst, *Verraden vertrouwen - Pastoraat aan incestdaders en – slachtoffers*, *Jongbloed/ Groen*, Heerenveen, 2004 (4^e druk),

ISBN: 9789058294807

- J.C. Borst, Naomi- incest brak haar geluk, Jongbloed/ Groen, Heerenveen, 2006, ISBN: 9789058291974
- M. van der Feen-de Muynck, Het doet pijn van binnen - oorzaak en gevolg van incest; suggesties voor hulp aan incestslachtoffers, Petra, Middelburg, 2004, ISBN: 9789074214025
- R.R. Ganzevoort/ A.L. Veerman, Geschonden lichaam; Pastorale gids voor gemeenten die geconfronteerd worden met seksueel geweld, Boekencentrum, Zoetermeer, 2000, ISBN: 9789023906919
- R.R. Ganzevoort, Reconstructies – Praktisch theologisch onderzoek naar de verhalen van mannen over seksueel misbruik en geloof, Kok, Kampen, 2001, ISBN: 9789043504430
- J.A., Kok, Incest - christelijke hulpverlening rond een levensprobleem, Groen, Leiden, 1996, ISBN: 9789050306720
- J. Lewis Herman, Trauma en herstel - De gevolgen van geweld - van mishandeling thuis tot politiek geweld, Wereldbibliotheek, Amsterdam, 1993, ISBN: 9789028416536
- G. van Maestrict, Als douchen niet meer helpt, Medema, Vaassen, 2000, ISBN: 9789063533526
- L.v. Mellaert, Je mag weer mens zijn - helende woorden voor slachtoffers van geweld. Kok, Kampen, 2008, ISBN: 9789043514927
- W. J. Ouweneel, Seks in de kerk, Medema, Vaassen, 2006, ISBN: 9789063534714
- A.L. Veerman, Ontredderd - het proces in de kerkenraad als de predikant seksueel misbruik heeft gepleegd, Boekencentrum, Zoetermeer, 2005, ISBN: 9789023919971
- E.J.R.M. Wolf, Vrouwenhulpverlening in praktijk - Methodisch werkboek voor hulpverlening aan vrouwen met ernstige trauma's, SWP, Utrecht, 2002, ISBN: 9789066654228
- I. van der Zee, Ik kom van ver - een persoonlijk verhaal over incestverwerking en therapie, De Vuurbaak, Barneveld, 1997, ISBN: 9789055601011

Brochures

- L. van Gils, Mijn lichaam, mijn ziel - Over (seksueel) geweld en pastorale hulpverlening, St. VPSG (Vrouwen Pastoraat Seksualiteit Geweld), Haarlem, 2004 (2^e druk)
- Protocol voor gemeenten die geconfronteerd worden met (seksueel) misbruik in pastorale en gezagsrelaties, Protestantse Kerk, 2006.
- Iemand valt niet samen met zijn daden, handreiking als eerste aanzet tot pastoraat aan een dader, Protestantse Kerk, 2004.
- De zeggenschap over jezelf terug, Verslag van de stichting SMPR (Seksueel Misbruik in Pastorale Relaties) over de periode 2002 tot 2005
- Doen wat je moet doen, Werkmap voor predikanten die pastoranten willen begeleiden, die eerder te maken hadden met seksueel misbruik in pastorale relaties.

Deze laatste vier brochures zijn te verkrijgen via bestellingen@pkn.nl, tel. (030) 880 13 37.

Websites

www.vpsg.nl - Begeleiding aan mensen die te maken hebben (gehad) met seksueel geweld. Voorlichting, training en advies rond het thema godsdienst en seksueel geweld.

www.dehoop.org – (zoek op het thema ‘incest’): een site met ervaringsverhalen, artikelen en duidelijke verwijzingen naar hulpverleningsinstanties.

Meldpunten

SMPR (meldpunt seksueel misbruik in pastorale relaties)

Postbus 8504, 3503 RM Utrecht

Tel. (030) 880 14 77

e-mail: smpr@pkn.nl

www.smpr.nl

Coördinator Sylvia van Delden

tel. (030) 880 14 77 (maandag en woensdag)

Meldpunt bij het IKON-pastoraat:
tel. (035) 621 55 55 (maandag t/m vrijdag)
e-mail pastoraat@ikon.nl

Netwerk gemeentebegeleiders
tel. (030) 880 14 77
e-mail: smpr@pkn.nl

PS

De stichting 'Samen op Weg Jeugdwerk' zoals genoemd op p 37, is overgegaan in JOP. Voor meer informatie zie www.jop.nl.